

ФОРМУВАННЯ ПІДХОДУ ДО КЛАСТЕРНОГО УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

© 2015 СУЩЕНКО О. А., ТРУНІНА І. М.

УДК 339.9.01

Сущенко О. А., Труніна І. М. Формування підходу до кластерного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств в умовах глобальної конкуренції

Метою статті є формування підходу до кластерного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств в умовах глобальної конкуренції. Обґрунтовано доцільність використання кластерного підходу у сфері управління ЗЕД підприємств. Розроблено принципові засади та сформовано кластерну модель управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств як опису такого управління у вигляді складного механізму із заданими параметрами. Виділено базові елементи кластерної моделі управління ЗЕД підприємства. Визначено цілі виділення елементних кластерів у процесі управління ЗЕД підприємств. Виокремлено часткові функції управління, що відображають функціональне призначення кластерної моделі управління ЗЕД підприємств, і склад її елементів. Запропоновано узагальнене ієрархічне уявлення кластерної моделі управління ЗЕД підприємств. Надано схему оперативного управління функціонуванням кластерної моделі управління ЗЕД підприємств на основі використання основних принципів та засад ситуаційного моделювання. Результативність використання запропонованої моделі управління визначається зростанням частки підприємств на зовнішніх ринках у розрізі відповідних кластерів, розширенням видів ЗЕД підприємств, запровадженням інновацій.

Ключові слова: управління, кластер, зовнішньоекономічна діяльність, конкурентоспроможність, підприємство, модель.

Рис.: 2. **Формул:** 8. **Бібл.:** 10.

Сущенко Олена Анатоліївна – доктор економічних наук, доцент, завідувачка кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця (пр. Леніна, 9а, Харків, 61166, Україна)

E-mail: helen210376@gmail.com

Труніна Ірина Михайлівна – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри міжнародної економіки, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля (пр. Радянський, 59а, Северодонецьк, Луганська обл., 93400, Україна)

E-mail: alkuba1@ukr.net

УДК 339.9.01

UDC 339.9.01

Сущенко Е. А., Трунина И. М. Формирование подхода к кластерному управлению внешнеэкономической деятельностью предприятий в условиях глобальной конкуренции

Целью статьи является формирование подхода к кластерному управлению внешнеэкономической деятельностью предприятий в условиях глобальной конкуренции. Обоснована целесообразность использования кластерного подхода в сфере управления ВЭД предприятий. Разработаны принципиальные основы и сформирована кластерная модель управления ВЭД предприятий в качестве описания такого управления как сложного механизма с заданными параметрами. Выделены базовые элементы кластерной модели управления ВЭД предприятия. Определены цели выделения элементных кластеров в процессе управления ВЭД предприятий. Выделены частные функции управления, отображающие функциональное назначение кластерной модели управления ВЭД предприятий, и состав ее элементов. Предложено обобщенное иерархическое представление кластерной модели управления ВЭД предприятий. Представлена схема оперативного управления функционированием кластерной модели управления ВЭД предприятий на основе использования основных принципов и основ ситуационного моделирования. Результативность использования представленной модели управления определяется увеличением доли предприятий на внешних рынках в разрезе соответствующих кластеров, расширением видов ВЭД предприятий, внедрением инноваций.

Ключевые слова: управление, кластер, внешнеэкономическая деятельность, конкурентоспособность, предприятие, модель.

Рис.: 2. **Формул:** 8. **Библ.:** 10.

Сущенко Елена Анатольевна – доктор экономических наук, доцент, заведующая кафедрой туризма, Харьковский национальный экономический университет им. С. Кузнеця (пр. Ленина, 9а, Харьков, 61166, Украина)

E-mail: helen210376@gmail.com

Трунина Ирина Михайловна – доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры международной экономики, Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля (пр. Советский, 59а, Северодонецк, Луганская обл., 93400, Украина)

E-mail: alkuba1@ukr.net

Sushchenko O. A., Trunina I. M. Formation of an Approach to the Clustered Management of Foreign Economic Activity of Enterprises in the Conditions of Global Competition

The article is aimed at formation of an approach to the clustered management of foreign economic activity of enterprises in the conditions of global competition. Expedience of use of the cluster approach in the field of management of foreign economic activity of enterprises has been substantiated. A basic framework has been developed and a cluster model for management of foreign economic activity of enterprises providing a description of such management as a complex mechanism with the specified parameters has been created. The basic elements of the cluster model of management of foreign economic activity of enterprise have been allocated. Purposes for selecting elemental clusters in the process of management of foreign economic activity of enterprise have been defined. The partial functions of management that display the functional purpose of the cluster model of management of foreign economic activity of enterprises, as well as the composition of its elements, have been allocated. A generalized hierarchical view of the cluster model of management of foreign economic activity of enterprises has been proposed. A scheme of the operational administration of functioning of the cluster model of management of foreign economic activity of enterprises, based on the core principles and basics of situational simulation, has been presented. Effectiveness of the presented management model is determined by the increasing share of enterprises in the external markets in the context of the relevant clusters, an expansion of the types of foreign economic activity of enterprises, implementation of innovations.

Key words: management, cluster, foreign economic activity, competitiveness, enterprise, model.

Pic.: 2. **Formulae:** 8. **Bibl.:** 10.

Sushchenko Olena A. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Head of the Department of Tourism, Kharkiv National Economic University named after S. Kuznets (pr. Lenina, 9a, Kharkiv, 61166, Ukraine)

E-mail: helen210376@gmail.com

Trunina Iryna M. – Doctor of Science (Economics), Associate Professor, Professor of the Department of International Economy, East-Ukrainian National University named after V. Dahl (pr. Radianskiy, 59a, Sievierodonetsk, Luhansk region, 93400, Ukraine)

E-mail: alkuba1@ukr.net

Глобалізаційні процеси та кризові явища у світовому господарстві зумовили необхідність перегляду ролі зовнішньоекономічного фактора в економічному розвитку кожного економічного суб'єкта, який є невід'ємною ланкою національного та світового господарського механізму. Забезпечення сталого розвитку вітчизняних підприємств у сучасних складних умовах потребує розробки відповідного механізму, який за рахунок можливостей зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) дозволить забезпечити розширення ринків збуту підприємств, підвищити рівень їхньої конкурентоспроможності та конкурентостійкості, оптимізувати структуру зовнішньоекономічного комплексу та диверсифікувати експортні потоки. Пошук шляхів забезпечення стійкого рівня конкурентоспроможності суб'єктів господарювання привів до виникнення кластерів як ефективного інструменту управління економікою в умовах глобальної конкуренції. Використання кластерного підходу в процесі управління ЗЕД підприємств спрямовано на пошук та формування нового інструментарію управління цією діяльністю в умовах глобальної конкуренції.

Дослідження проблемних аспектів підвищення конкурентоспроможності підприємств на зовнішніх ринках, управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств і кластерного підходу на сьогодні достатньо широкого висвітлено як у зарубіжних, так і у вітчизняних наукових працях теоретичного і прикладного характеру. Серед них на особливу увагу заслуговують доробки таких вчених, як М. Портер, Й. Шумпетер, Дж. Хікс, П. Друкер, І. Фамінський, А. Кредісов, Ю. Макогон [1; 2]. Однак складність означених питань, необхідність вирішення широкого кола завдань, пов'язаних з підвищенням конкурентоспроможності підприємств на зовнішніх ринках і вдосконаленням управління їхньою зовнішньоекономічною діяльністю, зумовлює необхідність проведення додаткових досліджень.

Метою статті є формування підходу до кластерного управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств в умовах глобальної конкуренції.

Виникнення кластерів як ефективного інструменту управління економікою в умовах глобальної конкуренції стало результатом пошуку шляхів забезпечення стійкого рівня конкурентоспроможності економічних суб'єктів на різних рівнях господарювання. Створення кластерів не тільки сприяє підвищенню конкурентоспроможності, а є основою інноваційного розвитку економіки [3].

Поширення коопераційних зв'язків між підприємствами конкурентоспроможних галузей є важливим фактором зростання конкурентоспроможності галузі-суміжника. Надалі, при формуванні кластера, підприємства, що входять до нього, взаємно підтримують одне одного шляхом залучення нових технологій, впровадження сучасних стратегій, стимулювання інноваційної діяльності, обміну інформацією. У результаті взаємозв'язки всередині кластера сприяють формуванню нових конкурентних переваг, розробці нових методів конкурентної боротьби та виникненню нових можливостей в умовах глобальної конкуренції [9; 10].

У процесі формування підходу до кластерного управління ЗЕД підприємств використовуються різноманітні методи та моделі. Під моделлю у вітчизняній літературі розуміють деяке формалізоване в термінах економіко-математичних методів відображення економічних процесів та явищ [4].

У рамках означеного підходу на основі теорії кластерів формується відповідна кластерна модель управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств у вигляді опису такого управління як складного механізму із заданими параметрами, в межах якого відображаються всі об'єкти управління, існуюча стратегія розвитку ЗЕД підприємств, процеси та правила прийняття та реалізації управлінських рішень, а також критерії оцінки ефективності управління ЗЕД підприємств [9].

Серед основних, базових елементів кластерної моделі управління ЗЕД підприємства слід виділити такі: кластери функціональних стратегій; кластери бізнес-одиниць за видами їх зовнішньоекономічної діяльності; стратегічні альтернативи; стратегічні конкурентні переваги; цільові групи клієнтів; канали зовнішньоекономічних зв'язків; продукція та послуги, що пропонуються клієнтам, і механізм взаємодії із ними; модель кооперації та співробітництва із зовнішньоекономічними партнерами; організаційна структура; інфраструктура; структура витрат і доходів; фінансові потоки.

У рамках означеної кластерної моделі управління ЗЕД підприємств наведені елементи на основі їх різних комбінацій виділяються у кластери, які включають сукупність ланцюжків створення цінності підприємства. З точки зору загальної стратегії розвитку підприємства відбувається декомпозиція бізнесу на кластери за сегментами зовнішньоекономічної діяльності, які є самодостатніми для отримання доходів у даному сегменті. Серед основних цілей виділення таких кластерів у процесі управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств визначимо такі:

- ✦ збільшення обсягів продажу та частки ринку;
- ✦ підвищення прибутку й скорочення витрат;
- ✦ розширення зовнішньоекономічних контактів;
- ✦ підвищення рівня стратегічного контролю у відповідному сегменті зовнішньоекономічної діяльності;
- ✦ отримання синергетичного ефекту від видів зовнішньоекономічної діяльності, що здійснюються підприємством;
- ✦ нарощування потенціалу зовнішньоекономічної діяльності на цільових ринках.

Загалом, ураховуючи стратегічні цілі та завдання управління ЗЕД підприємства, а також кінцеві показники і цілі реалізації стратегії розвитку його ЗЕД, визначаються підсумкові показники досягнення обраних цілей для кожного з означених кластерів, оцінюються проміжні та кінцеві показники реалізації стратегії на кожному з етапів, аналізуються можливості та загрози, пов'язані з досягненням стратегічних цілей по кожному з кластерів. Результати проведення таких операцій є основою для розробки та прийняття рішень щодо розширення й

активізації ЗЕД підприємства або її скорочення в рамках певного кластера.

Розглянемо більш детально базисні основи функціонування кластерної моделі управління ЗЕД підприємств, для чого виокремимо часткові функції управління, що відображають функціональне призначення моделі та склад її елементів, які представляють собою цілепокладання та декомпозицію функціональних задач для різних рівнів моделі управління ЗЕД підприємств.

Слід зазначити, що система цілей управління ЗЕД підприємств в умовах глобалізації має ієрархічний характер (як і інші подібні системи цілей) внаслідок того, що стратегічна (глобальна) мета управління ЗЕД підприємств досягається, як правило, тільки шляхом виконання ієрархічної сукупності часткових функціональних задач різних рангів. Тому граф цілей є тотожним графу функціональних задач, де вершини поставлено у відповідність до функціональних задач та цілей різних рангів, а дуги – відносини між цими задачами та, відповідно, їх цілями, тобто [5]:

$$G = (X, R), \quad (1)$$

де $X = \{X^v\}$, $v = 1, m$ – кортеж, що складається із множин функціональних задач (відповідно – цілей) різних рангів графа G ;

$R = \{r_{\tilde{v}v}^u\}$, при $0 \leq v \leq m-1$, $0 \leq \tilde{v} \leq \tilde{v}^M$, $1 \leq v \leq \tilde{v}^M_{v+1}$ – множина дуг графа;

m – номер молодшого рангу графа;

v – номер поточного рангу;

\tilde{v} – номер вершини v -го рангу, з якої виходить відповідна дуга;

v – номер вершини $(v+1)$ -го рангу, до якого входить відповідна дуга;

\tilde{v}^M – максимальний номер вершини заданого рангу.

Тобто в такому графі цілі будь-якого старшого рангу (нижнього рівня) можуть розглядатися як задачі, рішення яких приводить до досягнення цілей молодшого рангу (верхнього рівня).

Крім того, у кластерній моделі управління ЗЕД підприємств для рангів з номером $v > 1$ мають місце перехресні зв'язки, що вказують на взаємозалежність досягнення цілей v -го рангу від вирішення задач на $(v+1)$ -му ранзі. Дугам $r_{\tilde{v}v}^u$ відповідають числа $q_{\tilde{v}v}^u$ (вагові коефіцієнти), причому $0 \leq q_{\tilde{v}v}^u \leq 1$, а також:

$$\sum_{v=1}^{\tilde{v}^M_{v+1}} q_{\tilde{v}v}^u = 1, \quad (2)$$

які, у свою чергу, будуть характеризувати відносини значущості рішень v -ої задачі $(v+1)$ -го рангу для досягнення \tilde{v} -ої мети \tilde{v} -го рангу [5].

Важливим моментом при застосуванні кластерної моделі управління ЗЕД підприємств є функція вибору та розподілу ресурсів, необхідних для вирішення функціональних задач. Для її дослідження представляється необхідним опис взаємодії органів управління в межах даної моделі для трьох рівнів, на яких формуються основні типи інформаційних потоків, а саме: стратегічні, тактичні та оперативні. Управління такими потоками можна представити у вигляді функції, що визначається таким чином:

$$\Psi = \bar{\Psi}(M_{1i}, M_{2i}, M_{3i}), \quad (3)$$

де M_{1i} – i -й інформаційний потік стратегічних даних;

M_{2i} – i -й інформаційний потік тактичних даних;

M_{3i} – i -й інформаційний потік оперативних даних.

Узагальнене графічне уявлення такої взаємодії для кластерної моделі управління ЗЕД підприємств наведено на рис. 1.

Кожен верхній рівень можна розглядати як сукупність керуючих підсистем для всієї сукупності нижчих рівнів, які розглядаються як об'єкти управління. Тоді шляхом виокремлення деякого органу управління O^k_l можна у формальному вигляді записати вираз для вектора Φ критеріїв вибору методу управління $u_{[t_0, t_1]}$, що забезпечить оптимальне результативне функціонування кластерної моделі управління ЗЕД підприємств:

$$\Phi \left(x_{l,[t_0, t_1]}^k, u_{l,[t_0, t_1]}^k, \omega_{l,[t_0, t_1]}^k \right) \xrightarrow{u \in U(u)} Opt, \quad (4)$$

де $x_l^k(t) = F_l(x_l^k(t_0), u_l^k[t_0, t], \omega_l^k[t_0, t])$, при $x_l^k(t_0) \in K_l^k(t_0)$;

$x_l^{e,k}(t_1) \in K_l^{e,k}(t_1)$; $t \in [t_0, t_1]$;

Opt – процедура векторної оптимізації;

$F(\bullet)$ – деякий неформальний оператор, що зв'язує стан об'єкта управління x з методом управління u та впливом глобального зовнішнього середовища ω ;

$x_l^k(t_0)$ – початковий стан об'єкта управління, що належить деякій області станів $K_l^k(t_0)$;

$x_l^{e,k}(t_1)$ – заданий органом управління вищого рангу O_l^{k+1} стан об'єкта управління наприкінці часового періоду $[t_0, t_1]$ із області станів $K_l^{e,k}(t_1)$;

$u_{[t_0, t_1]}$ – метод управління, який у даному випадку трактується як вибір і розподіл ресурсів у процесі здійснення та управління ЗЕД підприємств, причому $u_{[t_0, t_1]} \in U(u)$;

$\omega_{[t_0, t_1]}$ – вплив глобального зовнішнього середовища, що може спричинити зміну стану об'єкта управління x та який належить до деякої кінцевої множини $\Omega(\omega)$.

Слід зазначити, що $F(\bullet)$ і $\Phi(\bullet)$ не мають формального виразу. Згідно із [6] ці оператори (функціонали) можуть представляти собою логічно взаємозв'язану систему робіт (функціональних операцій та процедур), відображену, наприклад, у вигляді графів, різного роду діаграм, блок-схем, алгоритмів та т.ін.

Векторний критерій $\Phi = \{\phi_i\}$ представляє собою сукупність показників ϕ_i (як правило, неформальних), що характеризують досягнення цілей функціонування кластерної моделі управління ЗЕД підприємств. Тому запис (4) означає процес прийняття рішення щодо вибору методу управління, оптимального з точки зору особи, що приймає рішення [5].

Результатом такої оптимізації має бути деякий обраний план $\pi^e(t)$ функціонування кластерної моделі управління ЗЕД підприємств, що має вигляд:

$$\pi_{[t_0, t_1]^{m-1}}^e = \bigcup_{l,k} \left(x_{l,[t_0, t_1]}^{e,k}, u_{l,[t_0, t_1]}^{e,k}, z_{hl}^k \right), \quad (5)$$

де \cup – знак операції, що означає об'єднання, узгодження та агрегування планів всіх органів управління на всіх рівнях кластерної моделі управління ЗЕД підприємств;

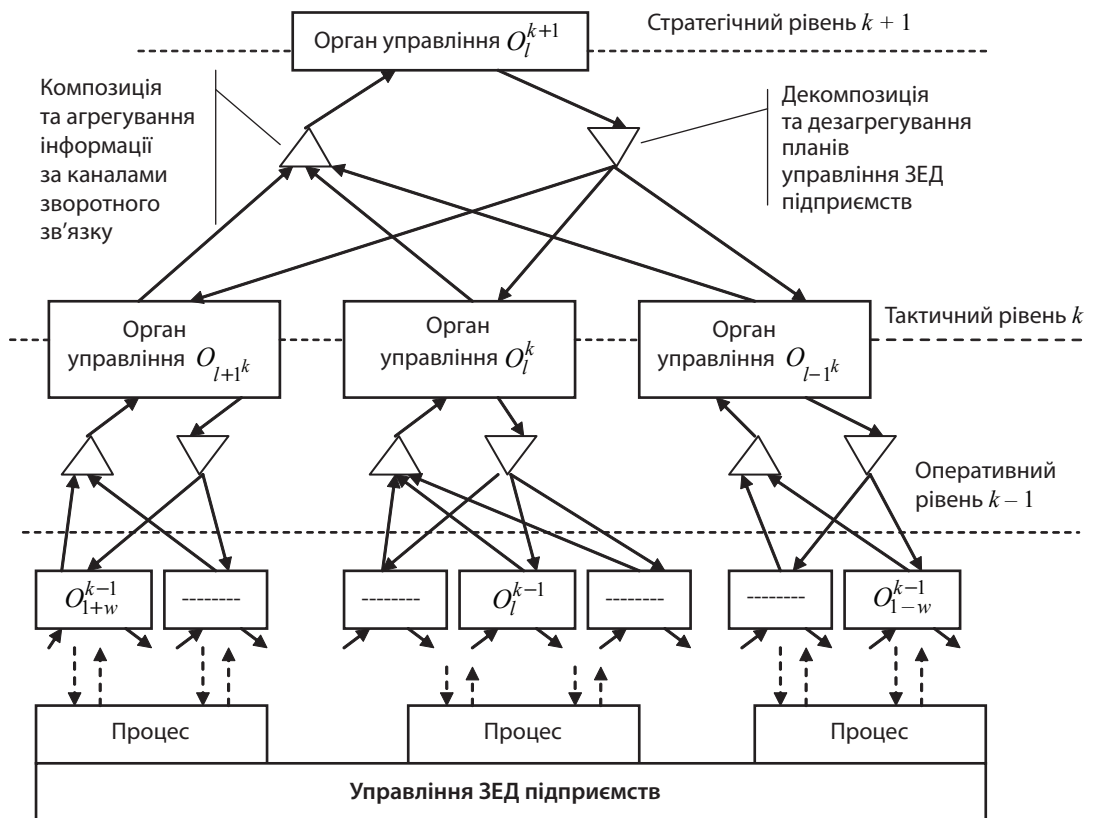

Рис. 1. Ієрархічне уявлення кластерної моделі управління ЗЕД підприємств

$$z_{hl}^k = \{z_{hl}^k\} - \text{множина показників плану.} \quad (6)$$

Для $(k-1)$ рівня моделі (див. рис. 1) можна записати завдання, яке отримує μ -й орган управління O_μ^{k-1} від вищого органу k -го рівня O_l^k для розробки власного плану функціонування $\pi_{\mu, [t_0, t_1]^{k-1}}$ у такому вигляді:

$$\pi_\mu^{k-1} = (x_\mu^{e, k-1}(t_l^k), u_\mu^{e, k-1}(t_0), z_{h\mu}^k), \quad (7)$$

причому

$$x_l^{e, k}(t_l^k) = \bigcup_{\mu=1}^{l_i, k-1} x_\mu^{e, k-1}(t_l^k), \quad u_l^{e, k} = \bigcup_{\mu=1}^{l_i, k-1} u_\mu^{e, k-1}(t_0).$$

Таким чином, кожен нижчий рівень управління, при отриманні завдання у вигляді (7), вибором методу та плану розподілу ресурсів $u_{\mu, [t_0, t_1]^{k-1}}$ оптимізує власний план та управління.

З урахуванням основних принципів та засад ситуаційного моделювання [5; 6; 7; 8] можемо представити схему оперативного управління функціонуванням кластерної моделі управління ЗЕД підприємств (рис. 2).

Рішення при оперативному управлінні розробляються за результатами зіставлення плану та мети управління ЗЕД підприємств, що відображається на визначенні параметрів необхідного стану об'єкта управління та їх зіставленні з його поточним станом та ступенем досягнення поставленої мети. Орган управління забезпечує такий перерозподіл ресурсів, який максимально компенсує визначені розходження між поточним і необхідним станами об'єкта управління. Такі

розходження є наслідком негативного впливу чинників глобального зовнішнього муьтисередовища та внутрішнього середовища підприємств.

Формальне уявлення моделі оперативного управління має вигляд [5]:

$$\Phi(x_{[t_0, t_1]}^e, \tilde{x}_{[t_0, t_1]}^k, u_{[t_0, t_1]}, \omega_{[t_0, t_1]}^k) = \underset{u \in U(u)}{\longrightarrow} Opt,$$

$$U(u) : u(t) = Q(x_{[t_0, t_1]}^e, \tilde{x}_{[t_0, t_1]}^k, \omega_{[t_0, t_1]}^k, t);$$

$$x(t) = F(x^0, t, u_{[t_0, t_1]}); \quad (8)$$

$$\tilde{x}(t) = L(x_{[t_0, t_1]}, \omega_{[t_0, t_1]}^0, \delta_{[t_0, t_1]}^0);$$

$$\omega(t) = N(\omega_{[t_0, t_1]}, \omega_{[t_0, t_1]}^*);$$

$$x^0, x^e \in R[x]; t \in [t_0, t_1],$$

де $\Phi = \{\phi_j\}$ – сукупність функціоналів, що описують поведінку кластерної моделі управління ЗЕД підприємств;

F, L, N – неформальні оператори (алгоритми), що формують уявлення щодо об'єкта управління (поточним та необхідним), а також щодо середовища його функціонування;

Q – неформальний оператор (алгоритм), що визначає вибір методу управління щодо компенсації перешкод;

Opt – оператор реалізації векторної процедури оптимізації.

ВИСНОВКИ

Таким чином, формалізоване уявлення кластерної моделі управління ЗЕД підприємств на основі викори-

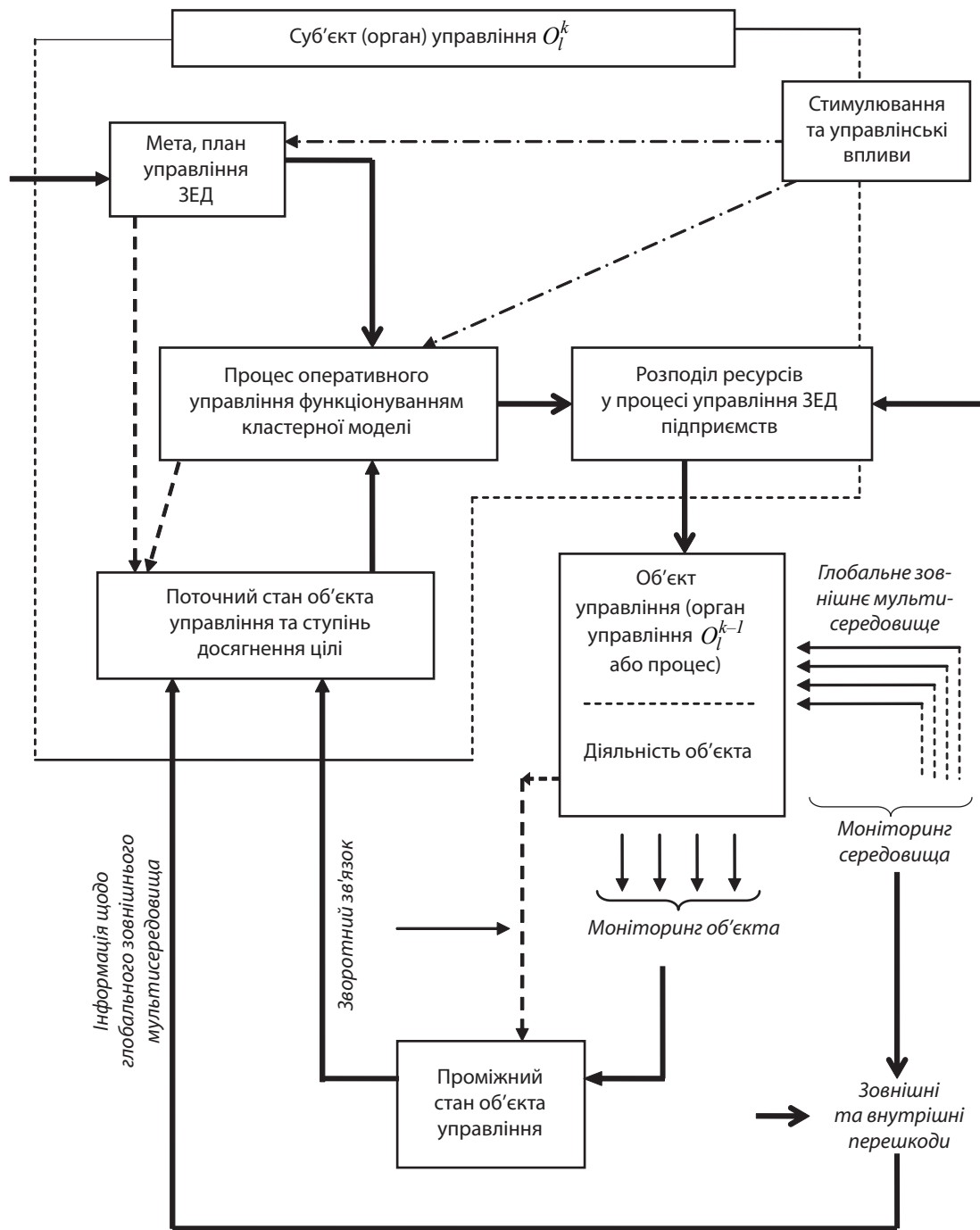

Рис. 2. Схема оперативного управління функціонуванням кластерної моделі управління ЗЕД підприємств

стання принципів ситуаційного моделювання складних систем [5; 6] дозволяє забезпечити ефективне управління ЗЕД підприємств, що входять до кластера, рух і перерозподіл ресурсів у межах кластера, а також сформувати стратегічні напрями розвитку ЗЕД підприємств кластера.

Оцінкою результативності запровадження кластерної моделі управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств є зростання їхньої частки на зовнішніх ринках у розрізі відповідних кластерів, розширення видів зовнішньоекономічної діяльності, зростання валютної виручки підприємства, а також зростання кількості розроблених і впроваджених інновацій.

Отже, кластерна модель управління ЗЕД підприємств за своїм інструментарієм та потенціалом сприяє рішення важливого завдання щодо підвищення результативності зовнішньоекономічної діяльності та конкурентоспроможності підприємств на зовнішніх ринках шляхом консолідації їх ресурсів і стратегічних компетенцій, активізації інноваційних процесів, оптимізації бізнес-процесів. Слід відзначити, що використання кластерного підходу в управлінні ЗЕД підприємств повинно бути засновано на урахуванні їхньої геоелектронічної специфіки, просторової структури економіки територіального утворення та країни в цілому, а також у взаємозв'язку з іншими підходами щодо ефективної організації управління підприємством.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Портер М. Э.** Конкуренция : учеб. пос. / М. Э. Портер / Пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2005. – 495 с.
2. **Друкер П.** Эффективное управление: экологические задачи и оптимальные решения / П. Друкер ; [пер. с англ. М. Котельниковой]. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. – 284 с.
3. **Сущенко О. А.** Формування та розвиток регіональних кластерів в умовах глобальної конкуренції / О. А. Сущенко // Переяславская рада: ее историческое значение и перспективы развития Восточно-славянской цивилизации : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 груд. 2008 р.). – Харьков : НТУ «ХПИ», 2009. – С. 199–204.
4. **Черников А. А.** Методы и модели стратегического управления предприятием / А. А. Черников, Л. В. Стрелкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.unn.ru/pages/issues/vestni/99990193_West_econ_finans_2004_2\(6\)/33.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestni/99990193_West_econ_finans_2004_2(6)/33.pdf)
5. **Поспелов Д. А.** Ситуационное управление: теория и практика / Д. А. Поспелов. – М. : Наука, 1986. – 288 с.
6. **Бусленко Н. П.** Моделирование сложных систем : монография / Н. П. Бусленко. – М. : Наука, 1998. – 400 с.
7. **Дидрих В. Е.** Моделирование информационных систем организационного управления / В. Е. Дидрих. – М. : ИПРЖР, 2002. – 178 с.
8. Информационные технологии : учеб. пособ. / Ю. Ю. Громов, В. Е. Дидрих, И. В. Дидрих и др. – Тамбов : Нобелистика, 2010. – 130 с.
9. **Сущенко О. А.** Зовнішньоекономічна діяльність підприємств регіону в умовах глобалізації: управління та розвиток : монографія / О. А. Сущенко. – Луганськ : Ноулідж, 2013. – 316 с.
10. **Труніна І. М.** Забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів підприємницької діяльності : монографія / І. М. Труніна. – Харків : Вид-во «Точка», 2013. – 436 с.

REFERENCES

Buslenko, N. P. *Modelirovaniye slozhnykh sistem* [Modeling of complex systems]. Moscow: Nauka, 1998.

Chernikov, A. A., and Strelkova, L. V. "Metody i modeli strategicheskogo upravleniia predpriatiem" [Methods and models of strategic management]. [http://www.unn.ru/pages/issues/vestni/99990193_West_econ_finans_2004_2\(6\)/33.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestni/99990193_West_econ_finans_2004_2(6)/33.pdf)

Cushchenko, O. A. *Zovnishnoekonomichna diialnist pidpriemstv rehionu v umovakh hlobalizatsii: upravlinnia ta rozvytok* [Zovnishnoekonomichna diialnist regionu of companies in the minds of globalizatsii: upravlinnia that rozvytok]. Luhansk: Noulidzh, 2013.

Druker, P. *Effektivnoe upravlenie : ekologicheskie zadachi i optimalnye resheniia* [Effective management: environmental problems and optimal solutions]. Moscow: FAIR-PRESS, 2003.

Didrikh, V. E. *Modelirovanie informatsionnykh sistem organizatsionnogo upravleniia* [Modeling of information systems of organizational management]. Moscow: IPRZhR, 2002.

Gromov, Yu. Yu. et al. *Informatsionnye tekhnologii* [Information technology]. Tambov: Nobelistika, 2010.

Pospelov, D. A. *Situatsionnoe upravlenie: teoriia i praktika* [Contingency management theory and practice]. Moscow: Nauka, 1986.

Porter, M. E. *Konkurentsiiia* [Competition]. Moscow: Viliams, 2005.

Sushchenko, O. A. "Formuvannia ta rozvytok rehionalnykh klasteriv v umovakh hlobalnoi konkurentsii" [Formuvannia that rozvytok regionalnih klasteriv in the minds of globalnoi konkurentsii]. *Pereyaslavskaya rada: eyo istoricheskoe znacheniiye i perspektivy razvitiya Vostochno-slavianskoy tsivilizatsii*. Kharkiv: NTU "KhPU", 2009.199-204.

Trunina, I. M. *Zabezpechennia konkurentospromozhnosti sub'ektiv pidpriemnytskoi diialnosti* [Zabezpechennia konkurentospromozhnosti sub'ektiv pidpriemnytskoi diialnosti]. Kharkiv: Tochka, 2013.